

ENRON OLAYI'NI DOĞRU OKUMAK-I: BİR ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Canol KANDEMİR*

Yrd. Doç. Dr. Şenol KANDEMİR**

ÖZET

Enron'un çöküşünü bir dizi faktörün bileşik bir sonucu olarak değerlendirilmek gerekmektedir. Türkiye'de bir Enron skandalı ile karşılaşmamak için olayın nedenleri doğru teşhis edilmek durumundadır. Enron'un hızlı yükseliş ve çöküşünde üst yöneticilerin kişisel özellikleri ile bağımsız denetim firmasının ihmâl ve yetersizlikleri ön plana çıkarılmaktadır, ancak söz konusu kişilerin siyaset kurumu ile gereğinden çok yakın kişisel ve parasal ilişkileri, düzenleyici kuruluşların mevcûd şirket uygulamalarını onaylayıcı tutumları, medyanın Enron etrafında sanal bir başarı hikâyesi kurgulaması, Enron çalışanlarının şirketle ilgili olumsuz gelişmelere gözlerini kapatması, sürekli borçlanma gereksinimi içindeki Amerikan ekonomisinin tahvil ve hisse senedi piyasalarına daima ve daha çok dış ve iç yatırımcı çekmek amacıyla Enron'a benzeyen şirket performansları görmek istemesi, analistlerin yanıltıcı şirket analizleri, akademyanın kamuyu eleştirmeyerek ve fakat genellikle överek olağanüstü başarı hikayelerini öğretmesi, ihtiyatlı davranmayarak oluşturulan yapay finansal oyun zincirine katılmaktan çekinmeyen kredi ve finans kuruluşları ve yıldan yıla yükselen getirilere bakarak karar veren miyop yatırımcılar gözden kaçırılmaktadır. Durum böyle kabul edilirse, kurumsal yönetimin hemen bütün mekanizmaları, finansal raporlama sürecinin bütün oyuncularını ve malî sistemin bütün unsurlarının Enron olayında az çok etkisinin olduğu teslim edilecek, çözüm önerilerinin bireysel değil, kurumsal ve sistemik temelde geliştirilmesi daha rasyonel olacak, hatta yönetici ve denetçilerin sorumlulukları bile bu bağlam içinde daha iyi anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enron olayı, kurumsal yönetim organları, muhasebe hileleri, bağımsız denetim, malî sistem.

ABSTRACT

THE REAL ENRON SCANDAL-I : AN ATTEMPT TO ANALYZE THE ENRON SCANDAL

The collapse of Enron had better to be evaluated as a resultant of a series of contributing factors. In order for not facing with a Turkish Enron, the underlying causes of this event must be correctly detected. In the rapid rise and fall of Enron, the public usually put the blame on the personal characteristics of top Enron executives and the inability and negligence of Arthur Andersen auditors, but the political relations of Enron executives which cannot be regarded at arms' length, regulatory agencies' reluctance to object present Enron policies and practices, the media's construction of an imaginary Enron miracle, Enron employees's indifference to adverse financial information about the company, American economy's increasing borrowing requirement and eagerness to attract more of investors from abroad and within the country to its markets with the help of Enron-like corporate performances, financial analysts' misleading analyses regarding Enron, the academia's teaching the case of Enron by not criticising but by praising and investors' appetite to have ever-growing rate of returns have usually been overlooked. If this is the case, it should be admitted that almost all corporate governance mechanisms, all components in the financial reporting process, and even all the players of the financial system have more or less an effect on the occurrence of the Enron debacle. Thus, the remedies should focus on overcoming not some individual weaknesses but the failures of the financial system; in fact the responsibilities of executives and auditors can better be understood within this broader context.

Key Words: Enron debacle, corporate governance mechanisms, accounting frauds, auditing, financial system.

* Çağ Üniversitesi, İİBF, mircanol@ttmail.com

** Çağ Üniversitesi, İİBF, senolkandemir@cag.edu.tr

1. GİRİŞ

Dünya ekonomisinde yaşanan kriz dönemleri giderek uzamakta ve sıklaşmaktadır. Kriz dönemlerinde büyüme eğiliminin kararlı olarak yavaşlamasıyla birlikte, bir yandan yaratılan gelir küçülmekte, diğer yandan yaratılan gelirin bölüşümünde daha büyük dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede bloklar, ülkeler, bölgeler, sınıflar ve işletmeler arasında yaşanan rekâbette yasalardan, kurallardan, ilkelerden ve etikten sapmalar sıklaşmaktadır. Yasalara, kurallara ya da etik ilkelere en olumlu ifadeyle şeklen uygun olsa da, özünde uygun olmayan iktisadî ve ticarî işlemler ve ilişkiler yoluyla gerçekleştirilen hile ve usûlsüzlükler ulusal ve küresel ölçeklerde çeşitli ekonomik suçlar oluşturmaktadır.

Hile yüzünden uğranan kayıplar, Association of Certified Fraud Examiners'in (ACFE) raporuna (2011:4) göre, şirket brüt satış hasılatları ve ülke millî gelirlerinin yaklaşık % 5'ine ulaşacak kadar önemli boyutlara ulaşmıştır. Unerman ve arkadaşlarının (2004:982-4) işaret ettiği başka bir önemli olgu da, yolsuzluk olaylarının bireysel işletme bazından sektörel baza ve ekonomi geneline yayılması ve bunun yarattığı derin güvensizliktir. Enron, son tahlilde büyük bir şirketin iflâsı idi, fakat bu noktaya Enron'un da içinde bulunduğu "*Şirketler Amerikası*"nın¹ ve piyasa sisteminin bütün unsurlarının az ya da çok katkısı ile gelinmiştir. Sistemin kendi kendine dengeye geleceği ve başarısızlıklarını düzeltip kendini yenileyeceği biçimindeki önkabuller Enron olayında doğrulanmamış, hatta Enron gibi şirketlerin *Şirketler Amerikası*'nın tipik bir temsilcisi olması kaygıları ve güven kaybını gi-

derek derinleştirmiştir. Clarke (2005:606) uyarılığın doğuşundan bu yana güvenin, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer aldığını belirtmekte, piyasalara ve sisteme olan güvensizliği büyük ölçüde muhasebe ve denetimin başarısızlığına bağlamakta, Enron olayının piyasalar ve uzman sistemler üzerinden sistemin riskinin sınırlı olmadığını ve kontrol edilemeyeceğini düşündüğünü ve doğrudan doğruya sisteme ve modernleşmeye bir tehdit olarak algılandığını savunmaktadır. Unerman ve arkadaşlarına (2004:972-91) göre güvensizlik nedeniyle risk gereğinden fazla yükseldiğinde piyasalara yatırım yapılması konusunda çekinceler yaşanabilmekte ya da hiç yatırım yapılmayabilmekte; yatırım araçlarına, piyasalara ve muhasebe-denetim gibi uzmanlık sistemlerine güven olmadığında modern yaşam zorlaşmaktadır. Arnold ve Lange (2004:752) ise sadece uzmanlık sistemlerini değil, genel olarak piyasaları eleştirerek piyasaların çöküşü öngöremediğini ve dolayısıyla etkin piyasalar teorisinin² zayıfladığını saptamıştır. Carson'a (2003:392) göre de, teorik olarak varsayıldığı gibi "*görünmez eller*" sayesinde bireylerin³ açgözlülük ve ekonomik bencillikleri⁴ genel toplum refahının artmasına her zaman katkıda bulunmamakta, hileleri ve diğer ihlalleri önleyecek yasa ve kuralların mevcûdiyetinde dahi bireysel yararı azamîleştiren kararlarla toplum refahı kendiliğinden gerçekleşmemektedir.

Enron olayı, bu nedenle iş ve ekonomi dünyasında sıradan, herhangi bir olay olarak algılanmamıştır. Enron'dan önce de döneminin koşullarına ve ölçülerine göre büyük şirket skandalları yaşanmış, ancak bunların hiçbirinde Enron'daki kadar kapsamlı, iktisadî ve siyasî siste-

1 Corporate America

2 Etkin piyasalar teorisi, bütün finansal fiyatların kamuya açık bütün bilgileri her zaman doğru bir biçimde yansıtacağını ve piyasaların bilgiler hazır olunca dengeye kavuşacağını varsaymaktadır.

3 kişiler ve işletmeler

4 greed and economic self-interest

min bütün unsurlarını içine alan bir yolsuzluk olayı⁵ meydana gelmemiştir. Bununla birlikte sürekli yükselişte olan boğa piyasaları, Enron'dan önceki olayların münferit nitelikte olduklarının düşünülmesi ve likidite ve kredi bolluğu yaşanması nedeniyle için çöküş öncesi olağandışı bir dönemin içinden geçildiği fark edilememiştir.

Büyük bir güven bunalımına yol açan Enron olayı bütün boyutlarıyla ele alındığında, “*sorumlular*” tahtında yalnızca denetçiler veya yöneticilerin olmadığını, olayın diğer bir dizi unsuru da kapsadığını, hatta “*sistemik*” bir başarısızlığın mevcûtu olduğunu düşünmek gerçeğe daha uygun bir yaklaşım olacak ve kamuoyunu aranan çözüm noktasına daha çok yaklaştırabilecektir, çünkü bu olay yarattığı iktisadî, malî, ticarî sonuçlarla sınırlı kalmamış, en az onlar kadar önemli sosyal, kültürel ve etik sonuçlar da ortaya çıkarmıştır. Enron olayında, gözetimin yalnız bağımsız denetim ayağı değil, doğrudan ve dolaylı diğer bütün ayakları ciddî derecede aksamış ve sonuç olarak beklenmeyen ama öngörülebilir bir çöküş meydana gelmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada sadece sonuca, yani yapılan muhasebe hata ve hilelerine bakmakla yetinilmemiş, bu sonuca zemin hazırlayan maddî koşullara, ortama ve diğer aktörlere de göz atmak ihtiyacı hissedilmiştir. Çalışmada ilgili yazından yararlanılarak olayın oluşum süreci içinde yer alan bütün aktörler ve oynadıkları roller ile ilgili durum saptamaları yapılmış, olayın bütün unsurları analiz edilerek münferit bir yapı mı gösterdiği, sistemik bir olgu mu olduğu tartışılmış ve resmedilen genel tablo içinde özellikle bağımsız denetim bileşeninin payı ve sorumluluğu ortaya konulmuştur.

2. ENRON OLAYI'NIN SACAYAKLARI

2.1. YÖNETİCİLER

Enron olayından dolayı kamuoyunda sıklıkla Enron yöneticileri sorumlu görülmüş ve suçlanmıştır. Muhasebe yazınında da Enron olayının açıklanmasında genellikle Enron üst yöneticilerinin kişisel özellikleri ön plana çıkarılmaktadır. Etki derecesi tartışmalı olmakla birlikte Enron yöneticilerinin sahip olduğu bilgi, deneyim, ahlakî yapı ve kişisel özelliklerin söz konusu olayın meydana gelmesinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Karar verme konusunda olan Enron üst düzey yöneticilerinin ortak özellikleri, serbest piyasa ekonomisine gözü kapalı inanmaları, gittikçe serbestleşen piyasaların yarattığı fırsatlardan yararlanmak istemeleri ve hiçbir kayıt ve şart tanımayan para kazanma tutkuları ile kâr maksimizasyonu hedefleridir. Sims ve Brinkman (2003:249-51)'in araştırmasına göre, Enron yöneticileri Enron'da çalışmasalar idi, Wall Street'de çalışacak olan, paraya aç ve Enron'da çalışmaları için yüksek maaş ve ikramiyeler verilmek durumunda kalan kişilerdir. Ginzl (2004:49-52), Enron olayında muhasebe hilelerinden çok ticarî başarısızlığa ve bunun nedeni olarak üst yönetici özelliklerine vurgu yapmaktadır. Culpan ve Trussel'a göre (2005:63-4), üst yöneticiler karmaşık ticarî işlemler ve ilişkiler yoluyla ve bağımsız denetim firması ile de işbirliği yaparak hissedarların çıkarlarını koruma görevlerini yerine getirmemiştir. Minelli (2009:937) de asılların (*hissedarlar*) kontrol yeteneğinin olmadığı durumlarda vekîllerin (*yöneticiler*) fırsatçı davranabildiğini öne sürmektedir.

⁵ Arnold ve Lange (2004:752)'in saptamalarına göre, Enron olayının ABD ekonomisine görünen maliyeti 64 milyar dolar olarak tahmin edilmiş, ABD millî gelirini izleyen iki yıllık süreçte % 0.67 azalttığı hesaplanmış, üretim kaybı 35 milyar dolar olmuş ve ABD'de 4,500 kişi işsiz kalmıştır. McMillan (2004:944) olayın dünya çapında 85,000 kişinin işsiz kalmasına yol açtığını belirtmektedir. Morrison ise (2004:365) çoğu Enron çalışanı olan 5.000 emeklinin emeklilik yatırımlarını kaybettiğini vurgulamaktadır.

Enron olayının merkezinde yer alan üst düzey yöneticiler, hem ücretlerinden, hem ücretlendirme kapsamında verilen hisse senedi hareketlerinden, hem de ÖAV'lar ile gerçekleştirilen işlemlerden büyük kazançlar elde etmiştir. Arnold ve Lange (2004:762), çöküşten bir yıl önce hisse senedi ve nakit olarak, üst yöneticilere 745 milyon dolar, çöküşten birkaç gün ise önce 100 milyon dolar ikramiye ödendiğini ve ücretlendirme tatminkâr düzeydeyken de hilelerin yapılmasına devam edildiğini saptamaktadır. Linsley ve Shrives'a göre (2009:501) de, üst düzey yöneticiler içeriden aldıkları bilgiler ile hisseleri yapay olarak şişirilmiş fiyatlardan satarak kişisel varlıklarını arttırmıştır. Healy ve Palepu (2003:14), 2000 yılı sonunda, Enron'un toplam hisselerinin yaklaşık olarak % 13'ünün Enron yöneticilerine hisse senedi opsiyonları adı altında verildiğini saptamıştır. Morrison'un (2004: 337-44) bulgularına göre, Enron'un çöküşünden önceki 3 yıl içinde Enron yöneticileri 17,3 milyon adet hisse satışından 1,1 milyar dolar ciro ve 600 milyon dolar kazanç sağlamış, yine iflâstan önce 500 Enron çalışanına toplam 55,7 milyon dolar ikramiye dağıtılmıştır.

Enron yöneticileri özellikle kâr ve gelir rakamlarının büyüklüğüne ve gösterdiği eğilime duyarlı olmuştur, çünkü Linsley ve Shrives (2009:500-1)'a göre bu rakamlar şirketin carî ve gelecekteki iktisadî gelişimine ilişkin gösterge niteliğinde bilgiler sağlamaktadır. Tonge ve arkadaşlarına (2003:5) göre, Enron yöneticilerinin gelir tahakkuku ve kâr yönetimi hilelerine başvurmasının nedeni, kişisel özellikler ve yüksek ücretlendirme ile birlikte kârın belirleyici olması olgusunda aranmalıdır, çünkü paydaşlar tarafından sürekli artış gösteren performans da-

ha çok sürekli artan kâra bakarak anlaşılmaktadır. Ayrıca bir şirketin borçlanma yeterliliği "yatırım yapılabilir"⁶ statüsünde kalmasına, bu ise sürekli ve güçlü malî ve teknik performansa bağlı olmakta ve yönetici ücretleri kâr hedeflerine ulaşma derecesi ile belirlenmektedir. Ne kadar yüksek kâr elde edilirse, yöneticiler o kadar çok hisse senedi opsiyonu almakta, bu hisselerin fiyatları ise hedeflerin gerçekleştirilmesi veya aşılması ile daha da yükselmektedir. Dnes (2005:424) bu noktada yapılan kâr yönetiminin amacını, kârların istikrarlı gösterilmesinden çok yöneticilerin daha yüksek ücretlendirilmesi olarak açıklamaktadır. Böylelikle yöneticiler genellikle kâra değil, gelire bağlı olduğu için şirketin performansı gerilese de hissedarlardan piyasa düzeyinin üzerinde garantili rantlar (ücretler) sağlayabilmiştir.

Chabrak ve Daidj (2007:539-57) yöneticilerin kişisel özellikleri yanında yönetim stratejilerinin belirlenmesindeki yanlışlıkların da önemli olduğunu ve Enron'un ana faaliyetinin gaz ve elektrik üretiminden enerji ve enerji ürünleri satışına kayması ve hızlı bir çeşitlenme stratejisi uygulanmasının Enron'un sahip oldukları kaynaklar ve bu kaynakları kullanma becerisinin üstüne çıktığını, yeni şirket satın almaları mevcut şirketler sindirilmeden devam edildiğini, dolayısıyla Enron'un rekâbet gücünü arttıran bir strateji izlenemediğini öne sürmektedir. Culpan ve Trussel (2005:61) da bu konuda çok hızlı çeşitlenme stratejisinin ana faaliyet odaklı büyüme stratejisinin yerini aldığı sonucunu ulaştırmaktadır.

Wheat (2002:37-8) yöneticilerin ÖAV'ların oluşumundaki⁷ özel rolüne değinmektedir. Söz ko-

⁶ investment grade

⁷ ÖAV'ların oluşumu ile ilgili muhasebe kuralı, bir varlığın %95'ine sahip bir işletmenin yanında diğer bağımsız bir işletme %3'den fazla pay sahibi ise, ÖAV'ın bağımsız olduğunu kabul etmekte ve konsolide malî tablolarda gösterilmesini zorunlu tutmamaktadır.

nusu varlıklar, dışarıya bağımsız varlıklar gibi gösterilmesine karşılık Enron için büyük yükümlülükler altına girmiştir. Yüz milyonlarca dolar değerindeki alışverişler bu varlıklar ile gerçekleştirilmiş, böylece yüz milyonlarca dolar kazanılmış gibi gösterilmiş, önemli ticarî riskler ise bunlara devredilmiştir. Morrison (2004:366) Enron yöneticilerinin ÖAV'lar ve diğer konularda Arthur Andersen (AA)'dan bilgi sakladığını ve AA'ya bilgi akışını sansürlediğini ifade etmektedir.

Üst düzey yöneticiler, Chabrak ve Daidj (2007: 550-2) ile Linsley ve Shrides (2009:500)'a göre, riskli muhasebe uygulamalarını ortaya çıkarabilecek konumda olan kamu otoritelerini etkileyerek ve kamuoyunun algılamalarını değiştirmeye çalışarak hem görevini ve hem de sistemi kötüye kullanmıştır. Bu çerçevede dinî eğilimleri güçlü ve ulusal güvenliğe aşırı duyarlı Amerikan toplumunda, yöneticiler dinî ve millî referanslar⁸ kullanma yoluna da gitmiştir. Toplam olarak bakıldığında Enron yöneticileri, siyasetçilere seçim kampanyalarında finansman sağlamış; eski AA çalışanlarını Enron personeline dönüştürmüş; yönetim ve denetim kurullarını tatminkâr düzeyde ödüllendirmiş; yatırım bankaları, hukuk ve bağımsız denetim firmalarına yapabilecekleri en kârlı işleri sunmuştur.⁹

2.2. YÖNETİM KURULU

Yönetim kurulu, öncelikle yönetmek için yeterli bilgi ve inisiyatif sahibi olmamak ve yönetici ücretlendirmesinde hisse senedi opsiyonlarını yoğun olarak kullanmak ile eleştirilmiştir. Sözgelimi Morrison (2004:340) yönetim kurulunun AA'nın ÖAV'ların denetçisi olup olmadığını bilmediğini, AA'nın ÖAV'ları da denetleyeceğini varsaydığını, öte yandan Enron yöneticilerinin yönetim kurulunu AA'nın tüm işlemleri denetlediği yönünde bilgilendirdiğini belirtmektedir. Culpan ve Trussel (2005:70) ise, yönetim kurulu yönetici ücretlerini büyük ölçüde hisse senedi opsiyonlarına¹⁰ dayandırınca, yöneticilerin hisse senedi fiyatlarının artması ve opsiyonların daha yüksek fiyatlardan nakde çevrilebilmesi için malî tabloları olduğundan daha olumlu göstermeye çabaladığını saptamıştır. GAAP¹¹ böyle bir uygulamaya izin verdiğinden şirketler de opsiyonları maaş ya da ücret olarak göstermemiş ve kârlılığı bu sayede kısa dönemde azalmaktan kurtarabilmiştir.

Barefoot (2002:50) yönetim kurulunun, ÖAV'ların oluşumunda olduğu gibi şirketin bazı finansal operasyonlarını engelleyebileceği konularda yönetimin etik politikaları dikkate alma önerisine boyun eğdiğini, yenilikçi ve sınırları zorlayan muhasebe politikalarını ve çok cö-

⁸ “Tanrıya ve serbest piyasaya inanıyoruz.”, “Bulduğumuz her sektörde meleklerle yan yanayız, bizler iyi insanlarız.”, “Bizler misyoneriz, havariyiz, misyonerlik güdüsüyle bir araya geldik.”, “Toplantı, İsa'nın toplantısı gibiydi, dünyaya yeniden gelme toplantısı idi.” ve Enron hisselerini elden çıkarmak isteyen Enron çalışanlarına yönelik olarak “Bu şirkete ihanettir, hatta vatani sevmemektir.” gibi söylemler görülmüştür.

⁹ “Piyasanın Uyanıkları”, 2006 Oscar Adayı Belgesel Film, Yönetmen Alex Gibney (Bethany McLean ve Peter Elkind'in “The Smartest Guys in the Room: The Amazing Rise and Scandalous Fall of Enron” kitabından uyarlama)

¹⁰ Bugünkü fiyattan gelecekte şirket hissesi almaya olanak veren opsiyonlar, çalışanlara şirkette pay vererek vekâlet maliyetlerini azaltmak için kullanılmış, ancak çok büyük tutarlar söz konusu olduğu için yöneticilerin sorumsuzluğunu da beslemiştir.

¹¹ Generally Accepted Accounting Principles, ABD'de genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri

mert yönetici ücretlerini onayladığını, finansal alanda deneyimli olmalarına rağmen riskli uygulamaları frenleyemediğini, bazı üyelerin yönetimle gereğinden çok yakınlaştıkları için yönetimin uygulamalarına itiraz edemediğini, bazı üyelerin ise şirketin ne yaptığı konusunda dahi bilgi sahibi olmadığını tespit etmektedir. Reinstein ve McMillan (2004:966) da yönetim kurulunun çöküşten önce iki Enron personelinden yönetim kurulu ve yönetime ulaştırılan tartışmalı muhasebe uygulamaları ile ilgili iki ihbarın ciddi biçimde incelenmediğini, bu konuda denetim komitesi ve AA'nın herhangi bir girişimde bulunmadığını, tam tersine ihbarı yapanlar üzerinde işlerini kaybetme korkusu yaratıldığını ve dolayısıyla konunun derinlemesine incelemediğini ileri sürmektedir.

2.3. DENETİM KOMİTESİ

Denetim komitesi genellikle görevini ihmâl etmekle suçlanmıştır. Sözelimi Culpan ve Trussel (2005:72)'a göre denetim komitesi, şirket faaliyetleri ile fazla ilgilenmemiş, toplantıların düzenli yapılmasında dahi sorunlar yaşanmış, ticarî işlemler ve bunların riskleri konusunda bilgi sahibi olamamış, bu durum komite toplantılarına da giren AA'ya bağımlılığı giderek arttıran bir etken olmuştur.

Benston ve Hartgraves (2002:120-1), Enron olayını araştırmak üzere kurulan özel araştırma komisyonunun ortaya çıkardığı Powers Raporu'na dayanarak denetim komitesinin kayıtsız ve bilgisiz olduğunu saptamış, komitenin asıl hatasının ÖAV'lar ile gerçekleştirilen işlemlerin niteliğini ve sonuçlarını anlamak istememesi ile malî tabloların dipnotlarıyla ilgili taslakları ön-

ceden görmüş olduğu ve Enron yöneticileri ile bunları görüştüğü halde yönetim kurulunun ÖAV'ların kurulması ile ilgili işlemlerin incelenmesi için kendilerine verdiği özel görevi üstünkörü bir biçimde yapması olduğunu savunmuştur.

Healy ve Palepu (2003:14) etkinlik olgusuna komitenin bileşimi¹² açısından bakmıştır. Gendron ve arkadaşlarına (2004:154) göre de, denetim komitesi tamamıyla şirket dışından gelen bağımsız üyelerden oluşmasına, bunlardan en az birinin finans uzmanı olmasına ve yılda 4 ya da daha fazla toplantı yapmasına karşılık, bağımsız denetim firmasının bağımsızlık derecesini sorgulamamış ve bağımsız denetim firmasının Enron'un riskli muhasebe uygulamalarından haberdar olduğunu öğrenmesine imkân verecek ilişkileri ve iletişimi AA çalışanları ile kurmamıştır.

2.4. SİYASET VE DÜZENLEYİCİ/DENETLEYİCİ KAMU KURULUŞU

ABD siyaseti Enron olayını, “*sepetteki çürük elmalar*” olarak nitelendirmiş, böylelikle sistemik bir özellik taşımadığını ve dolayısıyla kolayca çözülebileceğini düşünerek *Şirketler Amerika'sı*'na güvenini teyid etmiş (Unerman vd, 2004:987) olsa da Enron olayı, ekonomik ve toplumsal bir kriz yaratmakla kalmamış, şirketin siyasî iktidar ile bağlantılarının ortaya çıkması ile bir tür “*sıcak patates*”e dönüşmüştür. (Craig ve Amernic, 2004:820)

Carson (2002:35)'a göre Enron, enerji taciri olmak için öncelikle siyasî nüfûz sahibi olmak gereğini duymuştur. Enron'un serbestleştirme¹³

¹² Buna göre, Enron denetim komitesinin sorunu uzmanlık ve bilgi eksikliği değildir. Bir üye, Stanford İşletme Fakültesi'nin eski dekanı ve tanınmış bir muhasebe akademisyenidir. Bir üye, Brezilya Rio de Janeiro Devlet Bankası'nın genel müdürü ve yönetim kurulu başkanıdır. Bir üye, eski İngiltere enerji bakanıdır. Bir üye, eski ABD emtia türevleri ticareti komisyonunun başkanıdır. Bir üye, Hong Kong'lu bir işadamıdır. Bir üye de, Texas Üniversitesi Kanseri Merkezi'nin Başkanı'dır.

¹³ deregulation, kuralsızlaştırma

düşüncesi ulusal elektrik altyapısını yeniden düzenlemeyi öngörmüş ve buna en ciddi engeller de siyasî nitelikte olduğundan Enron siyaseti lobiler ve parasal yardımlarla desteklemiştir. Dwyer ve Roberts (2004:865-72) iş ve siyaset dünyası arasındaki bağlantılarının nasıl kurulduğunu analiz etmektedir. Buna göre, muhasebe ve denetim firmaları da çokuluslu şirketler ve diğer güçlü baskı gruplarının yaptığı gibi yasama sürecini seçim kampanyalarını finanse ederek etkilemeye çalışmakta, yasama sürecine kendilerinin ve müşterilerinin çıkarlarını korumak için özellikle yasama çalışmaları sırasında müdahale etmektedir. Bu firmalar, siyasî kampanyalara desteklerini belirlerken iş dünyasına sempati ile bakan siyasetçileri tercih etmekte, buna karşılık toplumcu siyasetçiler mesleğin kamusal yönünü sağlamlaştırarak yasaları destekleyebilecekleri düşünülerek tercih edilmemekte ve böylelikle yasalarda toplumsal güçler dengesi tam olarak gözetilmiş olmamaktadır. Firmalar sürece kendilerinin ve müşterilerinin çıkarlarını korumak için özellikle yasama çalışmaları sırasında müdahale etmektedir.

Bu nedenle, Morrison (2004:363)'a göre hem demokratlar, hem de cumhuriyetçiler Enron olayında özellikle AA'nın rolü üzerine odaklanmıştır, çünkü Enron'un iki partiye de yardım etmesi ve karşılığında Enron'a ÖAV kurmayı yasaklayan yasadaki SEC¹⁴ istisnası sağlanması gözden kaçırılmak istenmiştir. Marnet (2005:202) de Enron'un kendi örgütsel amaçlarına uygun yasal ve kurumsal ortamın hazırlanması için etkili lo-

bi faaliyetlerine dikkat çekmekte, Enron'un özellikle enerji ile ilgili olarak çıkardığı türevlerin gözetim/denetim istisnasına sahip olması ve örneğin kolaylıkla ÖAV kurulabilmesini klasik bir düzenleme hatası olarak açıklamaktadır. Öte yandan, SEC'in Enron olayındaki başarısızlığı, başkanlarının atanmasında yönetsel özerkliğe sahip olmamasıyla da ilişkilendirilmiştir.¹⁵

ABD'de halka açık şirketler ile ilgili konularda, düzenleme ve denetleme yetkisi en yüksek olan kuruluş olan SEC denetim piyasalarını düzenlemek için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve hatta iş dünyasını kamu yararı üzerinde fazla durmadığı ve sadece kendi dar ticarî çıkarları üzerinde odaklandığı yönünde eleştirmiştir. Sözelimi Revsine (2002:138-9), Enron skandalından önce hata ve usûlsüzlük olaylarının çoğalmasından önce SEC'in denetim ve danışmanlık hizmetlerini ayırmak istediğini, ancak iş ve siyaset dünyasından gelen baskılar üzerine bu konudaki tutumunu yumuşatmak zorunda kaldığını saptamıştır. Wheat'e (2002:36) göre de, SEC muhasebe skandalları öncesinde denetim firmaları için daha sıkı bağımsızlık kuralları getirecek bir uygulamayı başlatmak istemiş, ancak ABD Kongresi'nden gelen baskılar üzerine kendi bütçesini kaybetme tehlikesi ile karşılaşınca böyle bir uygulamayı yaşama geçirememiştir.¹⁶

McNamar (2003:63-4)'ın araştırmasına göre, çöküşün kırılma noktası olarak 1992 yılında Enron tarafından SEC'e yapılan başvuru gösterilmektedir. Bu tarihte Enron, doğal gaz ticareti ile ilgili işlerinde, mevcûd tarihî maliyet esasına da-

¹⁴ Securities and Exchange Commission

¹⁵ Enron'un çöküş tohumlarının ekildiği ve ardı sıra filizlenmeye başladığı 1993-2001 yılları arasında bir demokrat, çöküşün meydana geldiği 2001 ve 2002 yıllarında ise bir cumhuriyetçi SEC başkanlık koltuğunda oturmaktadır. (McNamar, 2003:62-3)

¹⁶ Healy ve Palepu (2003:22), SEC'in uygulamaya geçirilemeyen diğer önerileri arasında, hisse senedi opsiyonlarının dönem gideri sayılmasını, görevlerinden ayrılıncaya kadar üst düzey yöneticilerin opsiyon hisse senetlerini satmalarının kısıtlanmasını ve muhasebe hilesi yapılan olaylardan etkilenen piyasalardaki hisse satışlarından elde edilen kazançların yöneticilerce iade edilmesini anmaktadır.

yalı muhasebe sisteminin yerini alacak yeni bir sistemi, makûl değer muhasebesini¹⁷ uygulayıp uygulayamayacağını SEC'e yazılı olarak sormuş ve SEC'den bu uygulamaya herhangi bir itirazı olmadığına dair belgeyi¹⁸ ve dolayısıyla izni almıştır. Muhasebe yöntemindeki değişiklik sonucu ortaya çıkan farklılıklar, aslında maddî olarak önemli boyutlardadır, ancak SEC yöntem değişikliğine tam olarak nüfûz edememiştir. SEC'den sadece doğal gaz ticareti için alınan izinden sonra Enron, makûl değer muhasebesini SEC'e verdiği raporlarda ve kamuya açıkladığı bilgilerde belirtilen bütün faaliyetlerinde sunna kadar kullanmış, ancak SEC için hazırladığı dosyalarda ve kamuya yapılan açıklamalarda iş-tigal ettiği tüm alanlarda bu sistemi kullandığını açık ve yeterli bilgiler vermeyerek gizlemeye çalışmıştır.

Öte yandan Morrison (2004:339-51), AA'nın SEC'e bilanço dışı kuruluşların konsolidasyona tabi tutulması konusunda ısrarlı bildirimlerde bulunduğunu, muhasebeleştirilmenin ne şekilde olacağı ile ilgili kendi modellerini sunduğunu ileri sürmekte ve bu çerçevede 1997'de Enron'a tanınan çok önemli bir yasa¹⁹ muafiyetinden daha söz etmektedir. Ayrıca SEC ve Adalet Bakanlığı, konsolidasyon ve bilanço dışı kalan kuruluşları (*ÖAV'lar*) denetleyen denetim firmalarını bildiği halde sadece Enron denetçisi olan AA'yı soruşturmaya tabi tutmuş, Enron'un bazı sorunlu varlıklarının birkaç aşamadan sonra

ÖAV'lara satılmasını GAAP'a uygun değerlendirmiş, AA'nın peşin ödemelerle²⁰ ilgili uygulamasını doğru kabul etmiş ve dolayısıyla benzer uygulamaları Enron'dan sonra finansal kuruluşlar ve diğer şirketler de gerçekleştirmiştir.

Revsine (2002:140), SEC'den ayrı olarak finansal muhasebe standartları kurulunun²¹ da, yoğun biçimde lobcilik ve dış müdahalelere marûz kaldığını saptamıştır. Buna göre, kurula sponsor olan kuruluşların desteği yetersiz düzeyde olduğundan ve şirketlerin oluşturduğu baskı gruplarının gücü ve muhasebe hileleri yapma güdülerinin yüksekliği veri alındığında, standart oluşturma sürecini dış etkilerden korumak zorlaşmaktadır. Healy ve Palepu (2003:22) kurulun standart oluşturma sürecinin yavaş, zorlu ve siyasî, kabul edildikten sonraki şekilleri ile standartların çok ayrıntılı, mekanik ve katı olduğunu saptamaktadır. Colpan ve Trussel (2005:67), bu çerçevede yapılan standart yapma çalışmalarında GAAP ve GAAS'ı oluşturmak için SEC'in, AICPA²² ve FASB'a çoğu zaman izin verme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. O'Connell ve Brendan (2004:741), SEC'in başka bir olumsuz yönüne işaret etmekte, denetim kuruluşlarına uygulanan yaptırımların büyüklerden çok küçük ve bölgesel faaliyet gösteren kuruluşlara yöneldiğini, bunun ise büyük boyutlu hile olaylarının çoğunun yaptırım kapsamı dışında kalmasına neden olduğunu belirlemektedir.

¹⁷ mark-to-market accounting ya da fair value accounting

¹⁸ no objection letter

¹⁹ Menkûl kıymet yatırım ve ticareti ile ilgili 1940 tarihli söz konusu yatırım yasası, toplam varlıkların % 40'ından fazla menkûl kıymet yatırımı olan şirketlere uygulanmaktadır. % 40 sınırlamasına ana şirket tarafından kontrol edilen iştirakler alınmamış, dolayısıyla ÖAV'lar da bu kapsamda ele alınmıştır. Söz konusu yasa, belirli açıklama yükümlülükleri getirmekte, yatırım faaliyetlerini ve ilişkili taraflarla işlemleri sınırlandırmakta ve belirli bir şirket yapısını şart koşmaktadır.

²⁰ prepaids

²¹ Financial Accounting Standards Board (FASB)

²² American Institute of Certified Public Accountants

2.5. HUKUK MÜŞAVİRİ

Benston ve Hartgraves (2002:121-2)'in araştırmasına göre, Enron'un hukuk müşaviri olan firma²³, Enron yönetici ve çalışanlarının iştiraki ile kurulan ÖAV'ları gözden geçirmiş ve onaylamıştır. Hukuk firması, ilişkili taraflarla işlemlerin yeterince açıklanmaması ve bazı ÖAV'ların aktiflerini etkin biçimde kullanmamasının kamuoyunda yarattığı izlenim ve olası davalar açısından ciddi bir risk yarattığını belirtse de, ÖAV'ların bağımsız danışman ya da denetçilerce daha yakından incelenmesinin gereksiz olduğunu rapor etmiştir.

2.6. YATIRIM BANKALARI VE FİNANSAL ANALİSTLER

Bir yandan müşterilerine (*potansiyel yatırımcılara*) tarafsız bilgi sağlamak ile yükümlü olan, öte yandan Enron hisselerini pazarlayan şirketlerinin üzerinde etkileri bulunan yatırım analistleri bu iki görev arasında çıkar çatışması yaşamıştır. Culpan ve Trussel (2005:69) ile Ginzl'in (2004:54) araştırmalarına göre Chase Manhattan ve Citigroup, aldıkları büyük hizmet komisyonları dolayısıyla alışıl gelmiş inceleme ve değerlendirme süreçlerini bir kenara bırakarak Enron'a büyük kredi imkânları sağlamış ve bazı

tartışmalı işlemlerin gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Aynı biçimde yatırım bankaları, Enron'un sunacağı iş fırsatlarından yararlanmak için, analistlerine daima Enron hisse senetlerinin satın alınması tavsiyesini yaptırmıştır. Morrison (2004:353-70) da büyük finansal kuruluşların²⁴ ÖAV'lara milyarlarca dolar kredi verdiğini, ÖAV'ların hisselerinin satışına aracılık yaptığını, yatırımcılara pazarladığını ve hatta kendilerinin de aynı hisselerle yatırım yaptığını ifade etmektedir. Bu kuruluşlar, ÖAV'lar ile ilgili yan anlaşmalara bizzat katılmış ve bu tür anlaşmaların ve muhasebeleştirilmenin kamuyu yanıltıcı nitelikte olduğunu önceden öğrenmiştir.²⁵ Çoğu büyük finansal kuruluşun, Enron ve ÖAV'lara kredi kullandığı halde bunlara peşin ödemeler²⁶ yaparak satış işlemi olarak kaydedilmesini sağladığını, böylece Enron'un kısa vadeli olarak malî durumunu daha olumlu gösterdiğini, finansal kuruluşların ise bu işlemde kazanç elde ettiğini öne sürmektedir.

Unerman ve arkadaşları (2004:981-2), Tonge ve arkadaşları (2003:15) ve Dnes (2005:424), yatırım bankaları ile ilişkileri nedeniyle borsa analistlerinin yatırım bankalarının faaliyetlerini arttırmaya yönelik öneriler yaptıklarına dikkat çekmektedir. Bunlar çoğu zaman Enron hisselerinin satın alınması²⁷ yönünde olmuş, Enron hissele-

²³ Vinson & Elkins

²⁴ JP Morgan Chase, Citigroup, Credit Suisse First Boston, Canadian Imperial Bank of Commerce, Merrill Lynch, Bank of America, Barclays, Deutsche Bank, Lehman Brothers.

²⁵ SEC, Merrill Lynch'i, SEC'e verilen dosyalarda ve hisse satışlarında kullanılan yanıltıcı malî tablolar hazırlanmasında Enron'a yardımcı olduğu gerekçesiyle suçlamıştır. JP Morgan Chase ve Citigroup malî tabloların manipülasyonu nedeniyle açılan davalardan dolayı 300 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. Merrill Lynch ise, Adalet Bakanlığı'nın yakın gözetimini kabul ederek soruşturmayı erteletme anlaşmasına girmiştir.

²⁶ Prepays: Banka açısından ileri tarihte teslim edilecek bir varlık için bugünden peşin ödeme yapma ve daha sonra bu varlığı geri satmaktır. Finansal kuruluşların kayıtlarında, peşin ödemelerin aslında öz kaynak veya sermaye değil, borç veya kredi olduğu, dolayısıyla Enron'un bu kuruluşlara geri ödeme yapacağı şifahi belirtilmiştir, zira yazılı sözleşmede bunun belirtilmesi durumunda yapılacak muhasebe uygulaması değişecektir. Enron finansal kuruluşlardan ÖAV'lara sermaye katkısı sağlamasını istemekte, ancak yakın gelecekte katılım payını geri vereceğini garanti etmektedir. Bunun yanı sıra Enron geri satın alma ve geri satın almanın fiyatı konusunda vaatlerde bulunarak birçok varlığını finansal kuruluşlara satmış, bu durum ise bilanço üzerinde hem varlık (*yüksek varlık kârlılığı*), hem de borçlarını (*düşük borçluluk*) azaltmıştır.

²⁷ "buy" veya "strong buy"

rini satmayı tavsiye eden analistlerin işlerini kaybettikleri gözlenmiştir,²⁸ çünkü satın alma önerileri satış önerilerinden daha çok kazandırmaktadır. Analistlerin yaptığı araştırmaların içerikleri de müşteri işletmelerin etkilemelerine açık olmuştur. Kredi değerlendirme kuruluşları ise, iflâsa gittiği yolunda belirtiler olan benzeri durumdaki diğer kuruluşların kredi notlarını düşürmekten kaçınmazken iflâsını önlemek veya geciktirmek gerekçesini ileri sürerek Enron'un kredi notunu düşürmemekte ısrar etmiştir.

Analistlerin yatırım bankaları ile ilişkilerinin yapacağı değerlendirmeleri etkilediğine dikkat çekenlerden birisi de, Healy ve Palepu (2003:19-21)'dur. Buna göre, yatırım bankaları 1998-2000 döneminde Enron'dan 125 milyon dolar yüklenim komisyonu almış, ayrıca yatırım bankacılığı faaliyetlerine desteklerinden ötürü bu bankalarda çalışan analistlerin ikramiye kazandığı belirlenmiştir. Önemli bir bağımlılık ilişkisi de bilgi sağlanması ve analizlerin geri bildirim konusunda ortaya çıkmakta; analist içeriden bilgi edinmeye, yaptığı araştırma ve analizler konusunda geri bildirim almak için yönetime ulaşmaya, yönetim ise kendisini eleştiren ve şirketin geleceği ile ilgili olarak olumsuz düşünen analistlere bilgi vermemeye ya da bilgi kaynaklarını açmamaya eğilimli olmaktadır.

2.7. MEDYA

Ekonomi ve finans medyasının Enron'u aşırı olumlu biçimde değerlendirdikleri, hatta reklâm düzeyinde yayın yaptıkları saptanmıştır. Sözcüleri iş dünyasının önde gelen yayınlarından Fortune dergisi, 1996'dan 2001 yılına kadar olan dönemde 5 kez Enron'u "*Amerika'nın En Yeni-*

likçi" ve beğenilen şirketi olarak ilân etmiştir. 2000 yılında, yine Fortune dergisinin "*Amerika'nın Çalışmak İçin En İyi 100 Firması*" arasında da Enron'a yer verilmiştir.²⁹ Ayrıca Fortune 500 sıralamasında 19.000 çalışanı ve 100 milyar cirosu ile en büyük 5 şirket arasında gösterilmiştir. (Culpan ve Russell, 2005:59-60) Chabrak and Daidj (2007:543) Fortune dergisinin Nisan 2000'de Enron'u, kamu güdümündeki piyasalardan özelleştirilmiş piyasalara geçişte çığır açan ve eski kalıpları yıkan bir şirket olarak tanımladığına ve Enron'un yenilikçi uygulamaları sayesinde gaz ve doğal gaz fiyatlarının % 40-50 oranında azaldığına ve Enron'un ilk olarak ulusal gaz spot piyasasını kurarak emtia swapları, vadeli işlem sözleşmeleri ve diğer karmaşık türevler aracılığıyla gaz fiyatlarındaki risk ve değişkenliği etkili derecede azalttığı için enerji fiyatlarının gerilediğini savunduğuna işaret etmektedir. Ekonomi basını, bu gelişmeleri olumlu olarak değerlendirmekte, gaz ve elektrik tedarikinde sermaye yoğun iş modelini değiştirdiği için Enron'u övgü ile karşılamaktadır. Linsley ve Shriver (2009:501) da, Enron yöneticilerinin Business Week ve World dergisinden benzeri övgüler aldığını, bununla birlikte Enron'daki olumsuz gidişi ilk fark edenler arasında yine bir basın mensûbunun olduğunu belirtmektedir.

2.8. AKADEMYA

Eğitim dünyasının Enron şirketini nesnel bir biçimde değerlendirmekten uzak olduğu ve büyük denetim firmaları ile bağımsızlığını ve yansızlığını engelleyebilecek ilişkiler kurduğu saptanmaktadır. Sözcüleri Wilkinson (2003:77) muhasebe akademiasının, öğrencileri büyük dene-

²⁸ Chabrak ve Daidj (2007:553)'in saptamalarına göre, Enron'un çöküşünden sadece 5 gün önce en iyi 15 finansal analistten 5'i Enron hisselerinin özellikle satın alınmasını, 3'ü genel olarak satın alınmasını, 5'i hisseleri elde tutmayı, sadece 2'si satılmasını önermiştir.

²⁹ "Enron Corporation" ,Wikipedia, The Free Encyclopedia ve "Enron Scandal", Microsoft-Encarta-Online Encyclopedia 2005.

tim firmalarında çalışmaya özendirerek denetim firmalarının kültür aşılama ve sosyalleşme süreçlerine katkıda bulunduğunu, bunun karşılığında kendi çalıştığı kurumlara çeşitli destekler sağladığını vurgulamaktadır. Chabrak ve Daidj (2007:550-3) Amerika'nın önde gelen bazı üniversitelerinde eğitim gereci olarak kullanılan vaka çalışmalarında Enron'un başarı öykülerinin öğretildiğini saptamıştır. Ayrıca en büyük 5 denetim firmasının araştırma ve akademi dünyasına yaptığı bağışlar ile finansman desteği sağladığı bilinmektedir. (Fuerman, 2003:913)

Revsine (2002:143-4) ise, ABD'deki eskimiş ve basitleştirilmiş muhasebe eğitimi ve değişime dirençli eğitimcilerin Enron ve buna benzer skandallarda pay sahibi olmuş olabileceğini savunmaktadır. Buna göre, giriş ve daha ileri düzeydeki derslerde malî tabloları hazırlayıcı değil, malî tabloları kullanıcı odaklı bir eğitim sunmakta, salt muhasebeci sınavlarına odaklanmış bir müfredat izlenmektedir. Oysa standartlara göre, uzman bir denetçi olarak çalışabilmek için bir bakıma malî dedektif gibi çalışmak ve muhasebe ile ilişkili birçok disiplin konusunda bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

2.9. ÇALIŞANLAR VE TOPLUM

İş dünyası, Enron'u ve Enron yöneticilerini 1990'ların sonundaki çarpıcı büyümeyi sürekli kılmalarındaki itibarı nedeniyle Enron hisselerine yatırım yaparak ödüllendirmiş, Enron böylece devamlı "yatırım yapılabilir"³⁰ şirket statüsünde kalmıştır. (Sims ve Brinkman, 2005:245) Healy ve Palepu (2003:17-8)'nin araştırmasına

göre, Enron'un zirvede olduğu 2000 ve 2001 yıllarında yatırımcılar, Enron'un gelecekteki performansı konusunda gerçek dışı ve tarihî eğilimin çok üzerinde beklentiler geliştirmiştir.³¹ Yatırımcılar sürü zihniyetiyle hareket etmiş, uzun vadeli ve kaliteli bir malî analiz yapmamış ve gerçek dışı beklentilerin verdiği aşırı iyimserlik havası içinde olmuştur. Enron yöneticilerinin göz kamaştırıcı başarıları, yatırımcılar arasında aşırı yüksek beklentiler yaratmış, bu ise risk ve kazanç ile ilgili iktisadî yasa ve kuralların göz ardı edilmesine yol açmıştır. (Marnet, 2005:192) Chabrak ve Daidj (2007:553-5)'a göre Enron çalışanları, her şeye rağmen hisse fiyatlarının sürekli artış göstermesinden kuşkulananmamış; ters giden, olumsuz ve olağandışı gelişmelere karşı kendilerini yabancılaştırmış; ekonomik gerçekliğe değil, gerçek olmayan gelişmelere inancının kolaylığına kapılmıştır.

Linsley ve Shrivies (2009:502), üst yöneticilerin dışında kalan diğer çalışanların Enron'daki riskleri görememesini bireysel kârlara ve risklere odaklı, toplumsal maliyetlere karşı ise miyop bireyci Enron kültürüne bağlamaktadır. Barefoot (2002:50) da Enron takım kültürünün personelinin sadakati konusunda etkili olduğunu ve bunun etkisiyle kişisel tasarrufların Enron'a yatırıldığını, ayrıca kurumsal yatırımcıların da zayıflayan kurumsal yönetimin bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Dnes (2005:423)'a göre, ABD'de halka açık şirketlerin yarısının kurumların elinde olması yöneticilerin hissedarlar tarafından zayıf biçimde kontrol edilmesi olgusunu değiştirememiş, kurumsal yatırımcılar kötü yönetilen şirket-

³⁰ investment grade

³¹ Enron'un öz kaynak kârlılığı 1996'da % 18,0, 1997'de % 2,5, 1998'de % 12,5 ve 1999'da % 12,0 olarak hesaplanmıştır. Buna karşılık ABD firmalarının 1997-1998 dönemindeki tarihî verilere göre, ortalama öz kaynak kârlılığı % 11,0, ortalama gelir artışı % 4,6 olarak saptanmıştır. Yapılan bir hesaplama göre, 2000 yılında Enron'un 90 dolarlık hisse fiyatlarını haklı çıkaracak senaryo şu şekilde oluşmuştur: "Öz kaynak kârlılığı % 25,0 olacak, 10 yıllık bir zaman diliminde gelirler 100 milyar dolardan 700 milyar dolara çıkacak (her yıl % 60,0 bileşik büyüme hızı yakalanacak), 10 yıllık dönemin sonunda gelir yılda % 10,0 büyümeye devam edecek."

lerin yöneticilerine etki etmek yerine gerektiğinde hisselerini elden çıkarma kolaycılığına yeğlemiştir.

Bununla birlikte, hilelerin erken ortaya çıkarılması durumunda da Enron hissedarları ve çalışanlarının zarar görmeyeceği savının doğru olmadığı ve Enron'un öngörüsüz yatırım ve iş kararlarından dolayı yatırımcılar ve alacaklıların bir zarara uğramasının kaçınılmaz olduğu öne sürülmüştür. Sözgelimi Morrison (2004:349-51)'a göre, bu durumda Enron hissedar ve çalışanları hisselerini elden çıkaracakları başka insanlar bulacak ve sonuçta onlar zarar görecektir. Bununla birlikte, Enron hisse senetlerinin taban yapmasından ve özellikle ÖAV'lar ile gerçekleştirilen yeni işlemler öncesinde çöküşün saptanması durumunda hasarın düşürülmesi ya da sınırlandırılmasının imkân ve ihtimal dâhilinde olacağı şüpheden uzaktır.

2.10. BAĞIMSIZ DENETÇİLER

Enron olayında bağımsız denetimin rolünü analiz ederken önce denetim piyasalarını anlamaya çalışmak gerekmektedir, çünkü AA'nın yaşadığı bütün sorunlar, ikilemler ve çıkar çatışmaları küçük veya büyük bütün denetim firmalarında az çok yaşanmıştır. Bu çerçevede, özellikle 1970'lerde gerçekleşen ve denetim piyasalarını derinden etkileyen iki önemli değişikliğe değinmek gerekmektedir. Healy ve Palepu (2003:15-6) ile Hake (2005:598)'e göre bu değişiklikler denetim kuruluşlarını maliyetlerini kısması ve yeni gelir kaynakları araması konusunda baskı altına almıştır. Bunlardan birincisi, ABD Federal Ticaret Komisyonu'nun büyük denetim firmalarının oluşturduğu oligopol gücünü kırmak amacıyla reklâma ve sert rekabete izin vermesidir. İkinci değişiklik ile de yatırımcıların yatırım kararlarını

alırken tartışmalı muhasebe bilgilerine güvendiklerini kanıtlama zorunluluğu kaldırılmış, bunun yerine sadece hisse fiyatına bakarak karar aldıklarını, kararların da yanıltıcı açıklamalara dayanarak yapıldığını iddia etmelerinin yeterli olacağını öngören bir yasal düzenleme getirilmiş, bu durum denetçiler için dava edilme ve tazminat riskini çarpıcı biçimde arttırmıştır. Denetim firmaları sözü edilen yeni iş ortamına birkaç yolla uyum sağlamaya çalışmıştır. İlk olarak, firmalar denetimlerdeki değişkenliği azaltmak amacıyla standart oluşturuculardan mekanik muhasebe ve denetim standartları yapmasını talep etmiş ve dolayısıyla standart denetim işlem ve süreçleri geliştirmiştir. Bu yaklaşım hem denetim maliyetlerini azaltmış, hem dava edilmesi durumunda denetçilere bir savunma gerekçesi oluşturmuş, hem de denetçilerin işlerini meslekî takdirlerini kullanmayı gerektiren geniş bir açıdan değil, daha dar bir açıdan görmeye eğilimli olmalarına neden olmuştur.

Boyd (2004:381-2)'un araştırmasına göre de denetim piyasalarında yapısal değişiklikler yaşanmış ve bu çerçevede 1980'lerden sonra denetim ücretlerinin sürekli olarak düşüş göstermiş, denetim hizmetleri standart hizmetler haline gelmiş, en kârlı sözleşmeyi yapmaya çalışan deneyimli ve sadakatsiz müşteriler ise fiyatların düşmesi için baskı yapmıştır. Müşteriler hem düşük fiyat istemiş, hem de yönetimin istediği görüşü³² verebilecek, muhasebe standartlarını istenilen sonucu verebilecek biçimde uygulayacak ve yorumlayacak denetim firmalarına yönelmiştir. Bu arada AICPA, makûl maliyet ve kârlılık ölçülerinin altında kalan fiyat tekliflerinin kınanması yasağını kaldırmıştır. Fiyat, iş almak için tek araç durumuna gelince ya kâr marjlarının ya da denetim maliyetlerinin düşürülmesini

³² opinion shopping

gerektirmiştir. Denetim maliyetleri ise, ya denetim saatleri azaltılarak ya da denetim saat ücretleri düşürülerek azaltılmış, denetim çalışmalarının gözetimi için ayrılan saatler azaltıldığında denetim kalitesi düşüş göstermiştir. Maliyetleri düşürmenin başka bir yolu da, düşük maliyetli işgücü³³ kullanmak olmuştur. Öte yandan, meslek kuruluşları ek üye aidatları alacağı, üniversiteler ise muhasebe öğrenimine talep artacağı için bu duruma itiraz etmekten kaçınmıştır. Ayrıca meslek yaşantılarının ilk yıllarında yeni denetçilerin önemli bir bölümünün müşteri işletmelere muhasebeci olarak geçişleri sadece öğrencileri ve müşterileri sevindirmemiş, denetim firmaları için de olumlu bir gelişme sayılmıştır, çünkü öğrenciler ileride denetim firmaları için taraflı müşteriler³⁴ durumuna gelebilecektir.

Enron olayından önce, denetim ve denetim dışı hizmetlerin verilmesi ile ilgili olarak sermaye piyasalarında denetçinin denetim dışı hizmetler yoluyla müşterisinin iş ortağı olması gerektiği, çünkü bu durumun çeşitli verimlilikler sağladığı

tezi geçerli olmuştur. (Reinstein ve McMillan, 2004:968) Böylelikle denetim piyasasında önemli bir değişiklik yaşanmış, toplam gelir pastasının denetim ve denetim dışı gelirler bileşimi önemli ölçüde tersine çevrilmiştir. Wheat (2002:36)'e göre, denetim büyüme potansiyeli olmayan sınırlı bir piyasa iken, yönetim danışmanlığı büyüme potansiyeli yüksek olan bir piyasa olarak algılanmıştır. Denetim ücretleri yıldan yıla fazla değişiklik göstermemesine karşılık yönetim danışmanlığı ücretleri işletme kârlılığı ve büyümesiyle orantılı olarak artmış ve yönetim danışmanlığı büyük denetim firmalarının daha çok faaliyet gösterebilecekleri bir alan niteliğini kazanmıştır.³⁵ Bu nedenle, denetim firmaları daha yüksek büyüme potansiyelini göreyerek yönetim danışmanlığı hizmetlerini almak ve elde tutmak amacıyla müşteri işletmeler ile fazlasıyla samimî ilişkiler geliştirebilmiş ve sonuç olarak, çıkar çatışması yaşayan denetim firmalarının denetim yapma sorumluluğu, danışmanlık hizmetleri kapma isteğine yenik düşmüştür. Boyd (2004:379-90) söz konusu yapısal değişikliğin aşırı yoğunlaşma boyutuna değinmekte-

³³ öğrenciler, kıdemsiz denetçiler, vb.

³⁴ fifth column

³⁵ Kershaw'un (2006:394) verdiği bilgilere göre, denetim dışı hizmetlerin denetim hizmetlerine oranı, 1991-92'de % 73 iken, 1999'da % 210'a ve 2001'de % 300'e çıkmıştır. Minelli (2009:937) 1991'de danışmanlık gelirlerinin toplam gelirlerin %31'i iken 1999'da bu oranın %51'e yükseldiğini hesaplamıştır. Boyd (2005:384) en büyük 6 denetim firmasının 1976'daki gelirlerinin %70'i denetimden kaynaklanmış iken 1998'de bu oranın %38'e, 2001'de %25'e gerilediğini belirlemektedir. Öte yandan, AA Enron'un denetiminden danışmanlığın yarısından biraz fazla bir kazanç sağlayabilmiş, hem bağımsız denetçi, hem iç denetçi ve hem de yönetim danışmanı olarak çıkar çatışmaları yaşamış; (Culpan ve Trussel, 2005:65-6; Sridharan vd, 2002:278; Tonge vd, 2003:12) ve denetçiliği kamusal bir görev olarak değil, piyasa güçlerinin eğilimlerine göre yapılan bir iş olarak algılamıştır. (Fuerman, 2003:912) Linsley ve Shriver (2009:502-3) AA'nın tarihî gelişimini izleyerek 1960'larda danışmanlık hizmetleri vermeye başladıktan sonra bu firmanın danışmanlık bölümünün hızla büyümeye başladığını belirlemektedir. Wheat (2002:36) AA'nın 2001'de Enron'a verdiği denetim hizmetlerinden 27 milyon dolar, yönetim danışmanlığı hizmetlerinden ise bundan daha fazla tutarda 28 milyon dolar kazandığını belirterek sürekli büyüyen ve yüksek kârlılık gösteren bir denetim firmasında yönetim danışmanlığı hizmetlerinin gelecekte 100 milyon doların üzerine çıkmasının öngörülmüş olabileceği yargısında bulunmaktadır. Healy ve Palepu (2003:15), AA'nın Enron'dan elde ettiği denetim ücretinin, AA Houston ofisinin toplam denetim gelirlerinin % 27'sini oluşturduğunu saptamıştır. Enron'dan elde edilen denetim ücretinin büyüklüğü denetçilerin Enron yönetimi ile ilişkilerini etkilemiş görünmektedir. Boyd (2004:386), AA'nın 2000 yılında da International Paper adlı müşterisinden toplam hizmet gelirlerinin %86.72'si oranında denetim dışı hizmet geliri elde ettiğini ve Enron'dan önce WorldCom şirketinden sağladığı gelirin denetimden sağladığı gelirin 3 katı düzeyinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Sridharan ve arkadaşları (2002:278) bu çarpık durumun, sadece AA'ya özgü olmayıp tüm büyük denetim kuruluşları için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, Morrison (2004:352) AA ve diğer büyük denetim firmalarının danışmanlığın denetimden ayrılmasını istemediğini ileri sürmektedir.

dir. Buna göre, muhasebe ve denetim endüstrisinde aşırı yoğunlaşma ve sınırsız faaliyet çeşitlenmesinin yaşanması ve muhasebe ve denetim işinin az çok homojen bir ürün olması, uluslararası birleşmeler yoluyla uluslararası denetim firmaları yaratmıştır. Tek çatı altında aynı anda birçok hizmetin verilmesi esas olarak kamusal bir hizmet veren denetim firmalarının giderek ticarileşmesini beraberinde getirmiş ve sektörel yoğunlaşma³⁶ belirleyici bir gerçeklik olmuştur.

Wheat (2002:37-8) ve Hake (2005:598) zaman içinde denetimin danışmanlık hizmetleri almak için bir araç konumuna indirildiğini saptamıştır. Buna göre, 20-30 yıl önce bir denetim firması denetim müşterilerinden en çok toplam satış gelirinin % 0,1-1,0'ı arasında bir nakit girişi sağlamış ve müşterileri elde tutmak en fazla bu küçük katkıların devamını güvence altına alabilmiştir. Ancak zaman içinde işletmeler gittikçe daha çok kâr vaad eden bir müşteri ve denetim ise üst yönetimin ilgisini çekmek için bir tür kanal veya platform olarak değerlendirilmeye başlanmış, denetim faaliyetleri sayesinde firmalar daha kârlı olan danışmanlık hizmetlerini işletme yönetimine pazarlama olanağı bulmuştur. Boyd (2004:383) aynı olgunun altını çizmektedir. Buna göre, denetim zarar eden bir iş olmasına rağmen müşterilerin işleriyle ilgili sistem ve süreçlerine giriş yapma ve sorunlarını öğrenme olanağını vermiştir. Böylelikle denetim firmaları zamanla muhasebe firmaları olmaktan çıkıp üst düzey iş danışmanları haline gelince uzmanlık alanı olan ana denetim faaliyetinden giderek uzaklaşmıştır.

Dnes (2005:424) de, 1990'lardan itibaren yönetim danışmanlığı hizmetlerinin denetim hizmetlerinden 3 kat daha hızlı genişlemesinin denetim firmalarını müşterilerinin taleplerine karşı daha

savunmasız duruma getirdiğini, çünkü denetim firmalarının yaratıcı muhasebe uygulamalarına direnmelerinin denetim firmalarını müşteri tarafından başka bir denetim firmasını tercih etme tehdidi ile karşı karşıya bırakabildiğini ve toplam sektör gelirlerinin yaklaşık % 10'unu oluşturan yönetim danışmanlığı hizmetlerini kaybetme rizikosunu yaratabildiğini savunmakta ve danışmanlık hizmetlerinin payının artması ile denetim firmalarının bir tür hizmet firmasına dönüştüğü sonucuna varmaktadır. Arnold ve Lange (2004:760), denetçinin görevden uzaklaştırılmasına göre daha az dikkat çektiği ve işletme üzerinde de olumsuz etkisi daha sınırlı olduğu için müşteri işletmeler denetçiyi danışmanlık görevinden kolaylıkla uzaklaştırma sopasını kullanabildiğini saptamıştır.

Reinstein ve McMillan (2004:958-9), hizmet ve danışmanlık firmalarına dönüşmelerinin yanında denetim firmalarının ortak sayılarının azaldığını ve daha az ortak üzerinde daha çok iş baskısı ortaya çıktığını belirlemiştir. Buna göre, işi korumak için danışmanlık hizmeti satmak zorunda olan sorumlu ortak denetçiler tarafsızlığını kaybetmiş, hile risk faktörlerini gözden kaçırmış, denetim çalışmalarında çoğu zaman finansal olmayan bilgileri dikkate almamış, zaman zaman risk değerlendirmesinde deneyimsiz denetçilerin yöntemlerine güvenmiştir.

Genel olarak finansal raporlama kalitesinin azalmasında bağımsız denetimin payı olmuş, bu ise büyük oranda bağımsız denetimin sorumluluğunun azalmasından kaynaklanmıştır. Wheat (2002:37-8) ve Hake (2005:598)'e göre, denetim sorumluluğunun riski denetim firmaları için geçmişe oranla azalmıştır. Denetim firmalarının ortak işlenen ve birden fazla suçta kısmî sorumluluğu olabileceği kabul edildiği için çoğunluk-

³⁶ ABD'de en büyük 18 büyük firmanın gelirlerinin %93'ü en büyük 6 firmaya ait olmuştur. Aynı şekilde, en büyük 18 firma çalışanlarının %91'i de en büyük 6 firmada istihdam edilmiştir.

la cezanın % 10-20'si arasında bir cezadan sorumlu tutulmuş, hatta yardım ve iştirakçilik suçu cezasız kalabilmiştir. Dnes (2005:425) de bu olguyu vurgulayarak bağımsız denetçilerin marûz kalacağı yasal yaptırımların azalması, hızlı teknolojik gelişmeler ve boğa piyasalarının hilelere ve tartışmalı muhasebe uygulamalarına göz yummanın getirisini arttırdığını saptamaktadır.

Muhasebe endüstrisinin Enron olayı öncesinde SEC'in yapmak istediği düzenlemelere muhalefet etmesi kayda değer bir gelişmedir ve muhasebe reformu yasanın³⁷ (SOA) bu endüstriyi hedef almasında AA'nın usûlsüzlükleri kadar olmasa da bir dereceye kadar etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim O'Connell ve Brendan (2004:738-43) ile Culpan ve Trussel (2005:66)'ın saptamalarına göre SEC, Enron olayı öncesinde denetçilerin bağımsızlığını güçlendirmek isteyince, AICPA en güçlü baskı gruplarından birisi olarak ticarî çıkarlarının etkileneceğini düşündüğü için lobi çalışmaları ile yapılmak istenen kamu yararına reformlara muhalefet etmiştir. Boyd (2004:388) da muhasebe endüstrisinin başka bir yönünü ortaya çıkarmış, büyük denetim firmalarının meslek kuruluşlarının yönetim organlarında görevlendirilen çalışanları aracılığıyla bu kuruluşları baskıları altına aldığını saptamıştır.

Muhasebe endüstrisi kural koymak anlamında kendi kendisini düzenleyebilmiş, fakat etkili bir biçimde denetleyememiştir. Bunu ÖAV'ların denetiminde olduğu gibi meslektaş incelemesi³⁸ uygulamasında da görmek olanaklıdır. Sridharan ve arkadaşları (2002:280-1), meslektaş incelemesinin yüzeysel biçimde ve usûlen yapıldığından amacına ulaşamadığını savunmaktadır.

Enron olayına kadar görece özerk bir yapının içinde faaliyet gösteren ve kendi kendini düzenleyen muhasebe endüstrisi, mesleğin özdenetimi için meslektaş incelemesi mekanizmasını geliştirmiştir. Bu kapsamda 2001 yılı sonunda, diğer büyük bir denetim firması olan Deloitte&Touche, AA'nın muhasebe ve kalite kontrol sistemini incelemiş, birkaç önemsiz eksiklik dışında meslekî standartlara uyum konusunda sisteminin makûl güvence sağladığını onaylamıştır.

Enron olayında, bağımsız denetim firmasının kursurlu olduğu izlenimini uyandıran ilk gelişme, Enron denetimi ile ilgili yaklaşık 1 ton şirket belgesinin imha edilmesinde AA'nın Enron'a yardımcı olması olmuştur. (Culpan ve Trussel, 2005:74) Bu suçlamaya karşılık Enron, imha edilen belgelerin asıl olanlar değil, onların kopyaları olduğunu, esas olarak çalışma kâğıtlarının gerekli adli incelemeye tabi tutulmadığını, çalışma riskine karşı müşterilerinin sırlarını ve özel bilgilerini korumak ve depolama maliyetlerinden kurtulmak için denetim firmalarında uygulanan kopyası fazla ve ikincil derecede önemli olan kâğıtların denetimin sonuna kadar imha edilmesi politikasının AA'da da uygulandığını ifade etmektedir. (Morrison, 2004:347) Ancak imha için çok acele hareket edilmesi ve hemen denetim sonrasının seçilmesi bu savunmayı büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Nitekim Wilkinson (2003:77), AA'nın çalışma kâğıtlarını SEC onu ifadeye çağırmadan çok önce firma politikaları gereği de olsa imha etmesinin firmaya bağlılığın kamu yararı ile ilgili sorumlulukların üstünde olduğunu gösterdiğini ileri sürmektedir. Cullinan (2004:859)'a göre de AA'nın çalışma kâğıtlarında denetçiler gelirin % 12'sine ulaşan ve

³⁷ SOA: Sarbanes-Oxley Act (2002)

³⁸ peer review

kasıtlı olarak yapılan önemli yanlışlıkların aslında önemli olmadığı kanısına varmakta ve SEC AA'nın müşteri kaybetmemek için söz konusu malî tabloları onayladığını düşünmektedir. Reinstein ve McMillan (2004:967)'a göre, AA'nın 14 ortağı Enron tarafından kullanılan tartışmalı finansal mekanizmalardan haberdardır, fakat Enron'dan gelmesi olası gelirlerin 100 milyon dolara ulaşacağı tahmin edilmesi denetim riski ile ilgili kaygılarına ağır basmıştır. Kâr yönetimi tekniklerinin çoğu Reinstein ve McMillan (2004:947-57)'a göre ya bizzat denetim firmalarınınca geliştirilmekte ya da uygulama için yol gösterilmektedir. Nitekim ÖAV'ların kurulması ile ilgili tavsiyelerin danışmanlığı karşılığında AA'ya 5 milyon dolar yapılandırma parası ödenmiştir.

Benston ve Hartgraves (2002:122)'un Enron olayı sonrası hazırlanan Powers Raporu'nu da inceleyerek saptadığı bir dizi denetim hatası arasında en başta ÖAV'ların birlikte yapılandırılması gelmektedir. Buna göre, Enron'un malî işler yetkilileri, AA'ya özellikle ÖAV'lar konusunda danışmış ve hatta bunların kurulmasını beraber gerçekleştirmiştir. AA, ÖAV'lara ortak yapılan bazı Enron yönetici ve çalışanlarını gerçekte öyle olmadıkları halde '*bağımsız yatırımcı*' ve ÖAV'lar ile yapılan işlemleri de '*bağımsız işlem*' olarak kabul etmiştir. AA, ÖAV'ların bağımsız olduğunu kabul ederek, bunların bazı faaliyetlerinin Enron malî tablolarının dışına çıkarılmasına³⁹ ve güvenilir hesaplamalarla doğrulanmayan varlık ve satış gelirlerinin makûl değer muhasebesine göre kaydedilmesine izin vermiş ve böylelikle GAAP'ın özünün ihlâl edil-

mesini görmezlikten gelmiştir. Ayrıca AA, Enron'un yaptığı yatırımlardaki kayıpları telafi etmek amacıyla başvuru ve çok az ekonomik değeri olan ya da hiç olmayan ve türev araçlar ile gerçekleştirilen işlemlerden doğan yükümlülükleri incelememiş, ÖAV'lar kullanılarak gerçekleştirilen işlemlerden dolayı verilen teminatların bir şarta bağlı yükümlülük olarak kaydedilmesini Enron'dan talep etmemiş, ilişkili taraflar ve özellikle kendi (*bağımlı*) yönetici ve çalışanları ile yaptığı işlemler ve sonuç olarak ortaya çıkan çıkar çatışmaları için Enron'a yeterli açıklama yaptırmamıştır.

Sridharan ve arkadaşları (2002:281-4) da Enron'un kendi çalışanlarının ÖAV'lardan edindiği kişisel kazançların AA tarafından uygunsuz bulunmadığını, Enron'un kazançlarına göre yapılan çok az vergi ödemesinin⁴⁰ bağımsız denetçinin dikkatini çekmediğini ve Enron'da karmaşık muhasebe konularında tavsiyede bulunmak üzere iç danışmanlık hizmeti yapan meslekî standart grubunun ÖAV'ların yapılandırılması ve muhasebeleştirilmesi konusunda Enron'daki denetim ekibiyle anlaşmazlığa düştüğünü vurgulamaktadır. Meslekî standart grubu başkanı, ÖAV'ların görünüşte Enron'un yararına, gerçekte ise Enron'un zararına ve fakat ÖAV'ların özel ortaklarının (*Enron yöneticileri*) yararına olduğunu belirlemiş, ancak Enron'un ÖAV'ları raporlama yöntemi konusundaki anlaşmazlıktan dolayı söz konusu görevinden uzaklaştırılmıştır.

Öte yandan, Morrison'a göre (2004:337-64) AA, büyük ölçüde hilelerin yapıldığı ÖAV'ların denetçisi değildir. AA, ÖAV'ların belge ve bil-

³⁹ konsolide edilmemesine

⁴⁰ Enron, 1996-2000 döneminde 1.79 milyar dolar vergi öncesi kâr etmesine karşılık sadece 17 milyon dolar vergi ödemesi yapmıştır, yani kârının sadece %1'ini vergi olarak ödemiştir. (Tonge vd, 2003:8)

gilerine erişim hakkına sahip olmadığından yönetimin iddia, mektup ve kredi bakiye rakamlarını sağlıklı olarak doğrulatabilmediği ve ÖAV'lar ile ilişkili banka ve aracı kurumlar ile ÖAV'ların verdikleri bilgilere güvenmek zorunda kalmıştır. Burada ÖAV'ların denetçisi olan diğer denetçilerin de incelenmesi gerekmektedir, çünkü ne ÖAV'lar, ne de destekçi finansal kuruluşlar AA'nın müşterileri değildir. Buna karşılık, Enron'un ÖAV'ları ile sözlü ve paralel anlaşmalar yaptığını gizleyen finansal kuruluşların hiçbiri bu nedenle sorgulanmamıştır. Chase ve Citibank gibi 10 finansal kuruluş borçların denetçileri ve hissedarlardan saklanması için oluşturulan peşin ödeme mekanizmaları⁴¹ nedeniyle herhangi bir soruşturma geçirmemiştir.

Ginzl (2004:53), Enron ve AA arasındaki olağan olmayan iş ilişkilerine dikkat çekmektedir. Buna göre, Enron'un muhasebe bölümü, daha önce Enron'un denetiminde ve hesapları üzerinde çalışmış olan eski AA çalışanlarından oluşmuştur. AA elemanlarından birisi Enron ile tam bir işbirliğinden kaçınırsa, eski AA çalışanı olan Enron elemanlarınca AA merkezine şikâyet edilmiş ve sorun çıkaran eleman başka bir işte görevlendirilmiştir. Enron ve AA yakınlaşması o dereceye ulaşmıştır ki, Linsley ve Shriver (2009:503)'in saptamalarına göre AA denetçilerinin Enron'da daimî ofisleri bulunmaktadır ve bu denetçiler Enron gömlekleri giymektedir. İki firma arasında yoğun personel geçişleri olmaktadır. Boyd (2005:383) 'un bulgularına göre, Enron'da AA kökenli 250 dolayında kişi çalıştırılmış ve geçişler neredeyse bir personel politikası haline gelmiştir. Söz konusu geçişler, müşte-

riden daha çok denetim dışı hizmet almak için de kullanılabilmektedir. ABD Kongresi, 1976'da bu tür geçişlerin etik yönünü sorgulamış, ancak herhangi bir sonuca varamamıştır. Reinstein ve McMillan (2004:958)'a göre AA ve Enron ilişkileri, müşteri-satıcı ilişkilerinde aranan ve var olması gereken mesafeden öylesine büyük bir sapma göstermektedir ki, denetim ve denetim dışı hizmetlerin birbirleriyle bağlantılı olmasından dolayı kimin satıcı, kimin müşteri olduğu belirsizleşmiştir. Zaten Enron'un iç denetim hizmetini aldıktan sonra AA personeli, fiilen Enron personeli haline gelmiştir.

Sonuç olarak, Enron olayı AA'nın üzerine ciddi bir maliyet yüklemiştir. Reinstein ve McMillan (2004:968) ile Craig ve Amernic (2004:820)'in araştırmalarına göre AA, Enron olayındaki rolü ile ilgili olarak açılan toplu hissedar davalarında⁴², Enron'dan kazandığı yıllık yaklaşık 100 milyon dolara karşılık 60 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. Bu rakam, o zamana kadar Citigroup'un 16 milyar dolar kârına karşılık ödediği 300 milyon dolar cezadan sonraki en büyük ceza tutarı olmuştur. Aslında AA, Enron öncesinde de denetim yanlışlıkları ve tartışmalı muhasebe uygulamalarından dolayı sorunlar yaşamıştır.⁴³ Aynı suçları yeniden işleyen suçlular gibi AA'nın ödediği cezaları daha yüksek kâr etmenin maliyeti olarak gördüğü iddia edilebilir. Maddî cezalardan daha da önemlisi, olaydan sonra telafi edilmesi çok güç itibar kaybından dolayı AA firması dağılmış ve bir kısım personeli diğer denetim firmalarına geçmek zorunda kalmıştır.

⁴¹ prepay schemes

⁴² class actions

⁴³ Waste Management (220 milyon \$), Sunbeam Corporation (110 milyon \$), Arizona Baptist Foundation gibi müşterilerin denetimlerinde, meslekî sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle rekor düzeyde tazminatlar ödeyerek temize çıkmayı başaramıştır.

3. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Enron olayı, münferit, istisnâ ya da kusursuz bir fırtına biçiminde değil, kurumsal yönetim unsurlarının işletme yönetimini etkin bir gözetim altında tutamaması olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Chabrak ve Daidj (2007:540)'ye göre Enron olayında finansal manipülasyonlar ve mühendislikler, Enron yöneticilerince belirlenen şirket stratejileri başarısız olduktan ve şirket iflâsa doğru giderken yapılmaya başlanmıştır. Bu aşamada, bağımsız denetçilerin sorumluluğu yanlış yönetim stratejilerinin saklanması için yapılan finansal manipülasyonların ortaya çıkarılması konusundaki yetersizlikten ya da olaya tanık olunmasına rağmen kayıtsız kalınması biçiminde tanımlanabilecektir. Başka bir deyişle, yönetim stratejileri yanlış ve imkânların ötesinde olunca iflâs kaçınılmaz olmuş, AA ise iflâsın geciktirilmesi ve iflâs maliyetinin büyümesinde Enron'un suç ortaklarından biri olmuştur. Ancak malî sistemin istisnasız bütün aktörleri de bu sistemik başarısızlığın meydana gelmesinde farklı derecelerde rol oynamış görünmektedir.

Enron olayındaki bütün unsurların birleşiminden Rezaee (2002:281) de bir ekonomik suç (*crime*) tanımına ulaşmaktadır. Böyle bir bakış açısıyla iktisadî ve ticarî çöküşleri, salt denetim başarısızlıklarına veya hatalarına bağlamak eksik bir değerlendirmedir, ancak çöküşleri önlemenin ve öngörmenin de yine denetim sayesinde olacağını düşündürmesi açısından yine de haklılık payı olan bir değerlendirme olmaktadır. Denetim, alerji yaratsa da insanoğlunun elindeki en etkili çözüm araçlarından biridir. Enron olayının, çoğunlukla bağımsız denetim firmasının başarısızlığına indirgenmesi ve olay sonrası yapılan düzenlemelerin genel olarak denetimi güçlendirmeye, gözetim altında tutmaya ve gerçek anlamda bağımsız kılmaya çalışması, kaostan çıkışın yine denetimden geçtiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte denetimi, yalnızca

halka açık şirketlerin faaliyetlerine indirgemek yerine iktisadî sistemin ve piyasaların bütün aktörlerine yöneltmek daha makûl bir yaklaşım olacaktır. İktisadî ve ticarî işlemlerin güven ilişkisine dayalı olarak gerçekleştirileceği ütopyk çağlara kadar, deyim yerindeyse denetimli ekonomiler, denetimli piyasalar, denetimli firmalar, denetimli devlet ve ulus olmak zorunluluğu ile karşı karşıyayız. Enron olayına benzer olayları önlemenin çözümü eğer etkin ve topyekûn denetimde görülüyor ise, etkin ve dürüst denetim talep etmenin bir koşulunun da etkin ve dürüst düzenleme, etkin ve doğru iletişim, etkin ve doğru gözetim, etkin ve doğru siyaset talep etmek olduğu kabul edilmelidir, çünkü iktisadî ve politik sistemin içinde bazı unsurlar etkin, doğru ve ahlakî faaliyet göstermiyor ise, diğer bütün unsurlar bulaştırma etkisi ile genel eğilime uyum göstermek zorunda kalabilmektedir. Bu bakımdan, denetim sistemin özüne nüfûz etmez ise, dün özel amaçlı varlıklar, türev araçlar ve makûl değer muhasebesi ile yapılan yolsuzluklar, yarın kendisine yeni bir mecra bulmakta fazla güçlük çekmeyecektir.

Enron olayından sonra yapılan düzenlemelerde yukarıda değinilen sorunlar daha çok tepkici bir anlayışla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede geniş kapsamlı bir yasa (*Sarbanes-Oxley Yasası veya muhasebe reformu yasası*) ve yeni standartlar (*Başta Statement of Auditing Standard No.99, Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit*) çıkarılarak kuralsızlaştırma eğilimi tersine çevrilmiştir. Denetçilerin, yönetim ve denetim komitesi üyelerinin bağımsızlığına ve uzmanlığına özel bir önem verilmiş, bazı hizmetlerin denetim ile eşzamanlı olarak yapılması yasaklanmış ve dışarıdan daha çok bağımsız üyelerin atanması zorunlu hale getirilmiştir. Şirket yönetimlerinin performansla bağlı olarak aldığı maddî ödüllerin hileli olarak hak edildiği anlaşıldığında geri alınmasının yolu açılmış, hisse senedi opsiyonlarının kullanımına za-

man sınırlamaları getirilmiştir. Mevcût muhasebe ilkelerinin ve özellikle tam açıklama, önemlilik ve özün önceliği ilkelerinin gerçek anlamda uygulanmasının önemine işaret edilmiştir. Kural bazlı rejimin ilke bazlı rejim ile desteklenmesi ve bu çerçevede şirketlere daha çok inisiyatif ve aynı zamanda hesap verme sorumluluğu

verilmesi de yoğun biçimde tartışılmakta olan çözüm önerileri arasında yer almıştır. Son olarak, şirketlerin bir etik politikası oluşturmasının, kamuoyuna ilân etmesinin ve bütün idarî ve malî faaliyetlerinde bu politikayı eylemli olarak gözetmesinin çözüm paketinin psikolojik ve insanî unsuru olabileceği değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- ACFE, (2011), "2010 Global Fraud Study", Association of Certified Fraud Examiners, 2011, Austin, USA.
- Arnold, Beth and Paul de Lange, (2004), "Enron: an examination of agency problems", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 751-765.
- Barefoot, Ann S., (2002), "What can you learn from Enron", *ABA Banking Journal*, August 2002, 49-51.
- Benston, George J. and Al L. Hartgraves, (2002), "Enron: What Happened and What We Can Learn from It", *Journal of Accounting and Public Policy* 21 (2002)
- Boyd, Colin, (2004), "The Structural Origins of Conflicts of Interest in the Accounting Profession", *Business Ethics Quarterly*, Volume 14, Issue 3.
- Carson, Thomas L., (2003), "Self-Interest and Business Ethics: Some Lessons of the Recent Corporate Scandals", *Journal of Business Ethics*, 2003.
- Chabrak, Nihel, and Nabyla Daidj, (2007), "Enron: Widespread Myopia", *Critical Perspectives on Accounting* 18 (2007), 539-557.
- Clarke, Thomas, (2005), "Accounting for Enron: shareholder value and shareholder interests", *Corporate Governance*, Volume 13, No 5, September 2005, 598-612.
- Craig, R.J. and J.H. Amernic, (2004), "Enron discourse: the rhetoric of a resilient capitalism", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 813-851.
- Cullinan, Charlie, (2004), "Enron as a symptom of audit process breakdown: can the Sarbanes-Oxley Act cure the disease?", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 853-864.
- Culpan, Refik ve John Trussel, (2005), "Applying the Agency and Stakeholder Theories to the Enron Debacle: An Ethical Perspective", *Business and Society Review* 110:1 59-76.
- Dnes, Antony W., Enron, *Corporate Governance and Deterrence*, *Managerial and Decision Economics Manage. Decis. Econ.* 26: 421-429 (2005)
- Fuerman, Ross D.,(2004), "Accountable Accountants", *Critical Perspectives on Accounting* 15 (2004) 911-926.
- Gendron, Yves, Jean Bedardand Maurice Gosselin,(2004), "Getting Inside the Black Box : A Field Study of Practices in Effective Audit Committees", *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, March 2004, Vol.23, No.1
- Ginzl, David J., (2004), "Dumb, Dumber, and Dumbest: What Went Wrong at Enron", *Bank Accounting and Finance*, June 2004.
- Hake, Eric R., (2005), "Financial Illusion: Accounting for Profits in an Enron World", *Journal of Economic Issues*, Vol. XXXIX, No.3, September 2005, 595-611.
- Hartgraves, Al. L. and George J. Benston, (2002), "The Evolving Accounting Standards for Special Purpose Entities and Consolidations", *Accounting Horizons*, Vol 16, No.3, September 2002.
- Healy, Paul M. and Krishna G. Palepu, (2003), "The Fall of Enron", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 17, No 2, Spring 2003, 3-26.
- Linsley, Philip M., Philip J. Shrivess, (2009), "Mary Douglas, risk and accounting failures", *Critical Perspectives on Accounting* 20 (2009) 492-508.
- Marnet, Oliver, (2005), "History repeats itself: The failure of rational choice models in corporate governance", *Critical Perspectives on Accounting* 18 (2007) 191-210.
- McMillan, Keith P., (2004), "Trust and the virtues: a solution to the accounting scandals?", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 943-953.

- McNamar, R.T., (2003), “New Technology Can Help Avoid a Second Enron”, Regulation, Fall 2003.
- Minelli, Eliana, Gianfranco Rebor, Matteo Turri, (2009) “Why do controls fail? Results of an Italian Survey”, Critical Perspectives on Accounting 20 (2009) 933–943.
- Morrison, Mary Ashby, (2004), Rush to judgment: the lynching of Arthur Andersen & Co.”, Critical Perspectives on Accounting 15 (2004) 335–375.
- O’Connell and Brendan T., (2004), “Enron.Con: He that filches from me my good.... makes me poor indeed.” Critical Perspectives on Accounting, 15(2004), 733-749.
- Dwyer, Peggy D. and Robin W. Roberts, (2004), “Known by the company they keep: a study of political campaign contributions made by the United States public accounting profession”, Critical Perspectives on Accounting 15 (2004) 865–883.
- Reinstein, Alan and Jeffrey J. McMillan, (2004), “The Enron Debacle: more than a perfect storm”, Critical Perspectives on Accounting, 15(2004), 955-970.
- Revsine, Lawrence, (2002), “Enron: sad but inevitable”, Journal of Accounting and Public Policy, 21(2002) 137-145.
- Rezaee, Zabihollah, (2002), “Causes, Consequences, and Deterrence of Financial Statement Fraud”, Critical Perspectives on Accounting, 16 (2002), December 2002.
- Sims, Ronald R. and Johannes Brinkman,(2003), “Enron Ethics (or : Culture Matters More Than Codes)”, Journal of Business Ethics, 243-256.
- Sridharan, Uma V., W. Royce Caines, Jeffrey McMillan and Suzanne Summers, (2002), “Financial Statement Transparency and Auditor Responsibility: Enron and Andersen”, International Journal of Auditing, 6:277-286 (2002).
- Tonge, Alyson, Lesley Greer and Alan Lawton, (2003), “The Enron story: you can fool some of the people some of the time...” Business Ethics : European View, Volume 12, Number 1, January 2003, 4-21.
- Unerman, Jeffrey, Brendan O’Dwyer, (2004), “Enron, WorldCom, Andersen et al : a challenge to modernity”, Critical Perspectives on Accounting 15(2004), 971-993.
- Wheat, Andrew, (2002), “Systematic Failure”, Multinational Monitor, January/February 2002.
- Wilkinson, Brett, Vicky Arnold, and Steve G. Sutton, (2003), “Understanding the Socialization Strategies of the Major Accountancy Firms”, *Accounting and the Public Interest*, Volume Three 2003 58-79.

